

Lados Gábor¹ – Hegedűs Gábor²

A RE-MIGRÁCIÓ EURÓPAI ÉS HAZAI LEHETŐSÉGEINEK ÉRTÉKELÉSE A MUNKAERŐPIAC SZEMPONTJÁBÓL³

BEVEZETÉS

Világszerte, így Kelet-Közép-Európában és Magyarországon is egyre súlyosabb gondot jelent a munkaerő fejlettebb országokba való elvándorlása, illetve elcsábítása, amit a szakirodalom brain drain-nek („agyelszívás”) nevez. Bár az említett régióban a jelenségnek történelmi hagyományai és hullámai vannak, a folyamat tömeges méreteteket a térség államainak európai uniós csatlakozása és a fejlettebb EU-tagállamok munkaerőpiacainak megnyitása után öltött. Az Európai Unió 2004-es, illetve 2007-es keleti bővítése után az új tagállamok állampolgárai előtt folyamatosan megnyíltak a régebbi tagállamok munkaerőpiacai. A szabad munkaerő-áramlás hatásaként nagy, összességében milliós nagyságrendű tömegek vándoroltak el, ami a magyar népességet is egyre inkább érinti (Mészáros, 2006, Nagy 2010, The ESPON... 2010, Egedy – Kovács 2011). Közülük napjainkban becslések szerint már több mint 50 000 fő dolgozik más EU-tagállamban (Hárs 2010). A jelenség egyre súlyosabb, a közvélemény által is észlelt, összetett problémává válik, ami ráadásul kiemelten érinti a magasán képzett munkaerőt, így például a kutatókat, orvosokat vagy informatikusokat. Az ő hiányuk befolyásolja például a magyarországi közszolgáltatások minőségét és a gazdasági fejlődést szintén akadályozza. Ezzel is indokolható, hogy az érintett országok döntéshozói megkísérelnek megoldást találni a problémára (Kovács et al. 2012).

A „brain drain”-t kezdetben csak nehezen ellensúlyozható, szükségszerű folyamatnak tekintették az érintett poszt-szocialista tagállamok. Az „agyelszívás” ütemének fokozódásával azonban egyre érdekelttbbé váltak abban, hogy tevőlegesen, különböző területi léptékű szakpolitikai tervekkel és azok megvalósításával megakadályozzák és megfordítsák a társadalmukat és gazdaságukat súlyosan érintő folyamatot. Ebben segítséget jelenhetnek a rendelkezésre álló hasonló európai és Európán kívüli kezdeményezések.

Tanulmányunk célkitűzése, hogy bemutassa a képzett munkaerő visszavonzására – re-migrációjára – irányuló magyarországi és más kelet-közép-európai nemzeti szintű kezdeményezéseket. Kutatásunk célcsoportja az aktív korú, munkavállalási célú magyar hazatérők köre, amely képviselői huzamosabb külföldi munkavállalás után visszatérnek Magyarországra, ahol újból aktív részeseivé válnak a munkaerő-piaci folyamatoknak. Fő kérdéseink, hogy mi jellemzi a hazai és az említett külföldi államok re-migrációval kapcsolatos nemzeti politikáit, és ezek hogyan járulhatnak hozzá a kapcsolódó munkaerő-piaci problémák orvoslásához. További kérdéseink, hogy milyen okok vezethetnek az emigránsok anyaországukba való visszatéréséhez, és hogy mi az ő re-migrációval kapcsolatos nemzeti politikákról alkotott véleményük.

Kutatásukban szakirodalmi elemzést, a re-migránsokra vonatkozó statisztikai adatgyűjtést és tartalomelemzést végeztünk. A szakirodalmi elemzés során feldolgoztuk a téma rendelkezésre álló külföldi és hazai irodalmát. A tartalomelemzés keretében például a célokat, a bevont országokat, az időtartamot és az eredményeket illetően elemeztük a rendelkezésre álló kelet-közép-európai és magyarországi nemzeti politikákat. Az emigránsok

¹ Lados Gábor: Szegedi Tudományegyetem, Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék

E-mail: ladosg@geo.u-szeged.hu

² Hegedűs Gábor: Szegedi Tudományegyetem, Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék

E-mail: hegedusg@geo.u-szeged.hu

³ A kutatás a CENTRAL EUROPE Program Re-Turn nevű projektje keretében valósult meg, az Európai Regionális Fejlesztési Alap társfinanszírozásával.

visszatérését interjúk segítségével vizsgáltuk, összesen tizenhét félig strukturált interjú készítettünk tizenegy kutatóval és hat egyéb munkavállalóval.

A RE-MIGRÁCIÓ DEFINÍCIÓJA, ÁLTALÁNOS JELLEMZŐI ÉS ELMÉLETI MEGKÖZELÍTÉSEI

A szakirodalmi feldolgozás eredményei alapján a re-migráció kutatása viszonylag későn indult meg. A jelenséget sokféleképpen definiálják, és több, egymástól jelentősen különböző elmélet keretében értelmezik (Gmelch, 1980). Interpretációnkban a re-migráció pozitív, a küldő országok gazdaságára és társadalmára jelentős fejlesztési hatással bíró jelenség.

A vándorlások vizsgálatán belül a re-migráció tudományos kutatása sokáig nem számított jelentősnek, csak az 1960-as években indult meg, illetve az 1980-as évektől vált számottevővé (Glaser – Habers 1974, Gmelch 1980, Cassarino 2004, Van Houte – Davids 2008). A téma külföldön a szociológusok, közgazdászok és részben a geográfusok figyelmét is felkeltette. A társadalomföldrajz hagyományosan inkább az elvándorlással – emigráció – foglalkozott idáig hazánkban, ez idáig viszont elenyészőnek tekinthető a re-migrációt, illetve annak gyakorlati hasznosíthatóságát érintő kutatások (L. Rédei 2007, Illés 2009 (szerk.), Kovács et al. 2012). A re-migráció jelenségének kutatása pedig a társadalomföldrajzon belül a népesség-, illetve gazdaságföldrajzhoz egyaránt kapcsolódik, gyakorlati hasznosítása pedig területfejlesztési vonatkozással is bír.

A szakirodalmi források elemzése alapján az általános értelemben vett visszavándorlásról igen különböző, nagyszámú interdiszciplináris kutatást találtunk. Ezek sokféleképpen határozzák meg a re-migráció és a re-migránsok fogalmát, és egyúttal a definiálási nehézségekre is kitérnek (Sills 2008, SOPEMI 2008). A jelenséget a külföldön tartózkodás időtartama, a földrajzi hely, az emigráció és a hazatérés okai/motivációi, a szerzett anyagi és emberi tőke, illetve a visszatérés hatásai alapján egyaránt értelmezni lehet (Cassarino 2004). Az ENSZ Statisztikai Hivatala szerint visszatérő migránsoknak tekintjük azokat, „akik korábban egy másik országban – rövidebb vagy hosszabb ideig – nemzetközi bevándorlók voltak, és legalább egy éves időtartamú anyaországukban való tartózkodást terveznek” (UNSD in SOPEMI 2008). E meghatározás a re-migráció jelenségét a küldő és a fogadó ország szerint, illetve a külföldi tartózkodás és a hazatérés utáni letelepedés időtartama alapján is értelmezi. Definíciónk alapján a 15 évesnél idősebb, nemzetközi migránsként szülőhazájukba visszatérőket tekintjük re-migránsoknak (Kovács et al. 2012). Meghatározásunk a küldő és a fogadó országon kívül az életkori sajátosságokat – gazdaságilag aktív korú népesség – ugyancsak figyelembe veszi. A hazatelepített – repatriált – népességét viszont nem tekintjük visszatérő migránsoknak.

A visszavándorlás hatásait sokféle módon és részben eltérően ítéli meg a szakirodalom, az egyes államok kapcsolódó szakpolitikáihoz hasonlóan (Cassarino 2004, Van Houte – Davids 2008). A re-migráció többféle hatást fejt ki, az általunk pozitívként értelmezett hatások közé tartozik többek között a külföldön szerzett anyagi, szellemi és kapcsolati tőke munkaerő-piaci hasznosítása, továbbá például a modernizációhoz innovációk formájában való hozzájárulás (Sills 2008, SOPEMI 2008, Ferri – Rainero (eds.) 2010). A negatívnak tekintett hatások ugyancsak felléphetnek, a re-migránsok például gyakran nehezen tudnak csak szülőföldjük társadalmába és gazdaságába – strukturális kötöttségek – visszailleszkedni, ami akár a hazatérők munkanélküliségét is kiválthatja. Anyagi jólétük, „sikertörténetük” pedig irigységet kelthet az otthonmaradók körében. Ezek a tényezők újabb csoportok kivándorlását okozhatják, valamint cirkuláris migrációhoz – a re-migránsok újbóli külföldre távozásához – is vezethetnek (Gmelch 1980, SOPEMI 2008). Értelmezésünkben a re-migráció jelensége – az említett hátrányok ellenére – pozitív, mivel például a tőke- és tudástranszfer révén hozzájárul az anyaország társadalmi-gazdasági fejlesztéséhez.

A re-migrációval kapcsolatos elméleteket Cassarino osztályozása alapján csoportosítjuk (Cassarino 2004). A szerző a fontosabb, szakirodalmi elméletek mindegyikét bemutatja

megítélésünk alapján, a „push-pull modell” kivételével, amelyről számos külföldi és hazai forrás is említést tesz (Lee 1966, L. Rédei 2007), és a társadalomföldrajzban közismertnek számít. A jelenséget a gazdasági-pénzügyi, illetve mikroszintű – egyén és háztartás – tényezőkkel magyarázó elméletek körébe a „neoklasszikus közgazdaságtani” és a „munkaerő migráció új közgazdaságtanának” nevezettek tartoznak. Ezek a racionálisan gondolkodó, saját érdekeit szem előtt tartó, haszonmaximalizáló „homo economicus” modelljét állítják középpontba.

A „neoklasszikus közgazdaságtani” megközelítés szerint a migránsok csupán új hazájukban maradván lehetnek sikeresek. A hazatérők viszont sikertelenek, mivel nem tudtak – gazdasági értelemben – boldogulni új országukban. Nincsenek külföldön szerzett anyagi javaik és megtakarításaik, amelyeket így szülőföldjükön sem tudnak hasznosítani. A külföldön szerzett ismereteiket pedig nehéz anyaországukban felhasználniuk, mert nem elégitik ki az utóbbira jellemző igényeket. Ennek köszönhetően az ilyen értelemben vett re-migráció a humán erőforrások elpazarolását jelenti (Cassarino 2004).

A „munkaerő migráció új közgazdaságtanának” nevezett megközelítés az előbbinél viszont jóval kedvezőbben ítéli meg a jelenséget. A re-migráció eredményes, jól megtervezett, tudatos stratégia, amelyet a külföldön tartózkodás céljainak – az anyagi megtakarítások, illetve pénzhazautalás – elérése után valósítanak meg, tehát sikerként és nem kudarként értelmezhető. A hazatérést a hazához és a családhoz való kötődés váltja ki, a fogadó országban szerzett készségek felhasználásának és alkalmazhatóságának mértéke viszont különböző (Cassarino 2004).

A bemutatott elméletek kritikája ugyanakkor, hogy csak a pénzügyi-gazdasági, illetve mikroszintű tényezőkre koncentrálnak. Ezekkel ellentétben más tényezőket és a makroszint dimenzióit is hangsúlyozó megközelítések szintén léteznek. Így az 1970-1980-as években született „strukturálista” megközelítés az egyéni tényezőkön kívül a szülőföld társadalmi és intézményi adottságait – például társadalom, gazdaság, intézmények – hangsúlyozza, és a centrum-periféria (fogadó, illetve küldő ország) kettőséget emeli ki a re-migráció kapcsán. Ezt támasztja alá például, hogy egyes kutatók az anyaország említett tényezőihez való readaptáció sikerességi foka alapján tipizálják a re-migránsokat (Cerase 1974). A „strukturálista” elmélet szerint a visszavándorlás alapvető oka az anyaországgal kapcsolatos információhiány. Bár a re-migránsok nem vallanak kudarcot, azonban nem is számítanak szülőföldjükön sikeresnek. Megtakarításaikat hazahozzák ugyan, és várakozásaikat a szülőhaza strukturális adottságaihoz igazítják, azonban annak értékrendjét nem képesek megváltoztatni. A visszatérés motivációi közé tartozik az otthon/otthoniak iránti nosztalgia, viszont külföldi tartózkodásuk alatt nincs kapcsolatuk a szülőfölddel, és e hiányossággal csak hazatérésük után szembesülnek. Megtakarításaik nem fejtenek ki jelentős fejlesztő, multiplikatív hatást szülőhazájukban, mivel például presztízs fogyasztásra költik azokat. A tárgyalt megközelítés alapján a külföldön szerzett készségeiket az anyaország strukturális adottságai miatt elpazarolják, és hazatérésük után szociális státuszuk sem változik lényegesen a kivándorlásuk előtti időszakhoz viszonyítva. Emiatt a visszavándorlási folyamat önmagában nem csökkenti érdemben az említett centrum-periféria dichotómiát (Cassarino 2004).

A „strukturálistával” ellentétben az úgynevezett „transznacionális” elmélet a migránsok küldő és fogadó országbeli erőteljes társadalmi és gazdasági kapcsolatait hangsúlyozza, és a re-migráció jelenségét jóval kedvezőbben ítéli meg. Erre utal, hogy a visszatérés nem tekinthető végleges jelenségnek, és nem a migrációs folyamat végét jelenti, hanem csupán egy szakaszát. A visszatérő migránsok saját, etnikai alapú globális hálózatokhoz – diaszpórákhoz – tartoznak, amelyek között jelentős információáramlás létezik. Így a hazatérők szülőföldjük és a befogadó országuk iránti kötődése egyaránt jelentős. Új, transznacionális identitással rendelkeznek tehát, és nemzetközi mobilitásuk továbbra is

megmarad. Hazatérésük következtében küldő országuk jelentősen átalakul, anyagi tőkéjük hatása a helyi gazdaságra és politikára számottevő (Cassarino 2004).

A „határon átnyúló közösségi hálózatok” elmélete a re-migránsok hazatérése után a fogadó országukkal való további kapcsolattartásukra fókuszál, ami határon átnyúló szociális és gazdasági hálózatokon keresztül valósul meg. Ezeknek a hálózatoknak – a diaszpórák szerepét kiemelő „transznacionális” megközelítéssel ellentétben – migránsok és mások egyaránt tagjai lehetnek. Az emigránsok hazatérését a szülőföld társadalmi, gazdasági és intézményi lehetőségei és a re-migráns saját forrásai egyaránt meghatározzák. A külföldön szerzett ismerteket a teória értelmében sikeresen lehet az anyaországban hasznosítani (Cassarino 2004).

Az idézett szerző az említett megközelítések alapján, és azokat módosítva dolgozta ki sajátját, amelynek a re-migránsok erőforrásainak mobilizációja és a hazatérésre való felkészültség a központi elemei (Cassarino 2004). Az erőforrások mobilizációja az anyagi és nem-materiális – például kapcsolati tőke, készségek – tényezőkre vonatkozik, amelyet az emigrációs tapasztalatok, az emigráció hossza, a társadalmi-gazdasági státusz, a visszaköltözési motivációi és tervek egyaránt befolyásolnak. A felkészültség a re-migráció iránti vágyat és az erre való felkészültséget foglalja magában. A kutató szerint a visszatérők szülőföldi sikerességét számos – mikro- és makroszintű – tényező határozza meg. A re-migránsoknak saját akaratukból és kellően hosszú ideig szükséges a visszatérést megtervezni, ha az erőforrásaik mobilizálásához a küldő és fogadó országok viszonyai erre alkalmasak. A tárgyalt elmélet a jelenség kapcsán feltételezi a dinamikus, határon átnyúló társadalmi és gazdasági kapcsolatokat, valamint az erőforrások mobilizálásának hazatérés utáni lehetőségét is (Cassarino 2004).

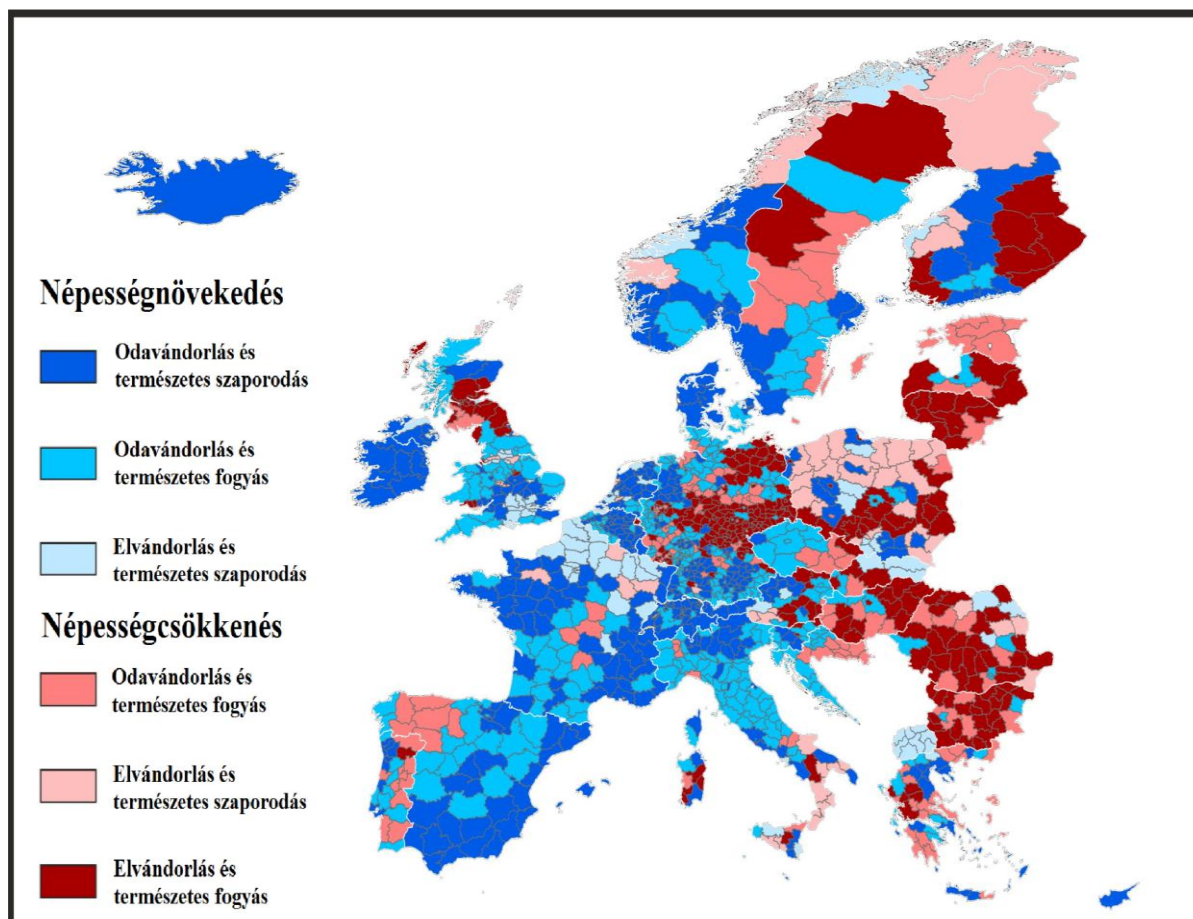
A re-migrációt tehát sokféleképpen lehet definiálni és számos, egymásnak olykor jelentősen ellentmondó elméleti keretben értelmezni. Meghatározásunk a gazdaságilag aktív népesség szempontjából értelmezi a jelenséget, amely az anyaországok számára jelentős fejlesztési lehetőségeket jelent.

A RE-MIGRÁCIÓ SAJÁTOSÁGAI ÉS MUNKAERŐPIACI HATÁSAI KELET-KÖZÉP-EURÓPÁBAN ÉS MAGYARORSZÁGON

Európában jellemzően alapvetően keletről nyugat felé irányuló migrációs áramlás tapasztalható az elmúlt évtizedekben és napjainkban. Többnyire az egyéni pénzügyi boldogulás miatt vándorolnak el jelentős tömegek Európa keleti fejletlenebb államaiból, így Magyarországról, a célországok pedig leginkább Nyugat-Európa gazdasági centrumtárségeinek államai. Sajnos sem erről, sem a visszavándorlás mértékéről nem állnak ezidáig elégségesnek tekinthető, megbízható statisztikai adatok hazánkban és a kelet-középeurópai régió más országaiban rendelkezésre.

A re-migráció vizsgálatakor első lépésként az emigránsokkal, azaz a potenciális visszavándorlókkal kapcsolatos statisztikai adatokat szükséges vizsgálni. Statisztikai adatgyűjtésünk és elemzésünk alapján a vándorlási egyenleg értékeit elemezve centrum, periféria és úgynevezett „belső periféria” területeket különíthetünk el (Kovács et al. 2012). A centrum térségek az Európai Unió magterületeinek fejlett térségei, a perifériák viszont főleg a poszt szocialista országok területén, a Mediterráneum déli országaiban és az északi ritkán lakott területeken találhatóak (1. ábra). A „belső perifériális” területek például Kelet-Németországban, Észak-Franciaországban vagy Észak-Angliában alakultak ki. A vándorlási egyenleg kisebb területi léptékű vizsgálata alapján a küldő és fogadó térségek az előbbieken említetteknél sokkal heterogénebb képet mutatnak. A poszt szocialista országokban a fővárosok agglomerációi és dinamikus fejlődő ipari körzetek népességvonzó területek maradtak, ellenben a hanyatló térségek elvándorló népességét nem tudták felszívni. A poszt szocialista országokból elvándorlók nemcsak Nyugat-Európa fejlett régióiba

költöztek, hanem Dél-Európába is, ennek köszönhetően például Spanyolország és Olaszország a román és a bolgár vendégmunkások kedvelt célpontjává váltak. Észak-Európa egyes térségei szintén nagy tömegeket vonzottak (The ESPON... 2010), melynek során a magasan képzett munkaerő – például orvosok – ugyancsak részt vesznek a tárgyalt folyamatban.

1. ábra: Népegységváltozás és vándorlási mérleg (2000-2007)
 Forrás: Kovács et al. 2012 alapján saját szerkesztés,
 adatok forrása: The ESPON... 2010

Az „agyelszívás” problémája súlyos kihívást jelent Európa keleti felében, amit alátámaszt, hogy a tizenöt legnagyobb elvándorlással rendelkező NUTS 2 régióból tíz a 2004-ben csatlakozott EU-tagállamban található. Továbbá, ha a volt NDK területén lévő régiókat is ide soroljuk, akkor – két francia régió kivételével – mindegyik poszt-szocialista országbelinek minősül (1. táblázat).

A kelet-közép-európai migránsok hulláma azonban nem egyszerre jelent meg az Európai Unió régebbi tagországjaiban. A 2004-es bővítés után az EU-15 országai közül többen csak egy átmeneti időszak után nyitották meg teljesen munkaerőpiacukat az újonnan csatlakozottak előtt. A kezdeti félelmek után a migráció korábbi szerkezete átalakult. 2004 előtt a kelet-közép-európai migránsok számára egyértelműen Németország és Ausztria volt a fő célterület, a migránsok több mint kétharmada ide költözött. A csatlakozást követő években viszont Nagy-Britannia vált a legfőbb célországgá, a korábbi 15%-hoz képest 56%-ossá vált az ide költöző emigránsok aránya (Hárs 2008). 2007-ben a lengyel emigránsok jelennek meg a legmagasabb arányban a brit munkaerőpiacon, a vizsgált régióból érkezett migránsok

körében 70% fölötti az arányuk. Őket a szlovákok és a litvánok követik – 10 és 6 % fölötti értékek –, a magyarok aránya pedig a negyedik legmagasabb (Hárs et al. 2004, Hárs 2008). Hárs vizsgálatában kimutatta, hogy – 2008-2009-es adatok alapján – a szigetországba emigrált magyarok túlképzettnek számítanak a külföldön elvállalt munkáikhoz képest, valamint, hogy a kivándorlók háromnegyede férfi (Hárs 2010), amit más kutatás is alátámasztott (Smoliner et al. 2012).

1. táblázat: A tizenöt legnagyobb elvándorlással sújtott régió az Európai Unióban.

Forrás: Eurostat alapján saját szerkesztés

	Ország	Régió (NUTS 2)	Elvándorlási ráta (%, 2001-2010 évek átlaga)
1	Bulgária	Severozapaden	-8,2
2	Bulgária	Severen tsentralen	-6,8
3	Bulgária	Yuzhen tsentralen	-6,1
4	Németország	Mecklenburg-Vorpommern	-5,0
5	Németország	Chemnitz	-4,8
6	Németország	Thüringen	-4,6
7	Bulgária	Yugoiztochen	-4,5
8	Litvánia	Litvánia	-4,2
9	Magyarország	Észak-Magyarország	-4,0
10	Románia	Centru	-3,9
11	Románia	Nord-Est	-3,8
12	Franciaország	Nord-Pas-de-Calais	-3,7
13	Lengyelország	Opolskie	-3,2
14	Franciaország	Champagne-Ardenne	-3,0
15	Románia	Sud-Est	-2,8

Statisztikai adatgyűjtésünk és elemzésünk alapján megállapítható, hogy Kelet-Közép-Európa-hoz nagyon hasonlóan alakult a magyar emigránsok fő célországainak megoszlása, az európai uniós csatlakozásunk előtti legfőbb emigrációs célországok Németország és Ausztria, amelyek vezető szerepüket lényegében megtartották. Új célterületként Nagy-Britannia jelent meg, az ide kivándorlók aránya lassú, de folyamatos növekedésnek indult.

Arról, hogy pontosan hány magyar tartózkodik külföldön, – a kelet-közép-európai országok többségéhez hasonlóan – Magyarországon sincsenek pontos adataink, például Lukács szerint ez a szám 50 ezer fő fölött lehet (Lukács 2007). Az 1992. évi LXVI. törvény a polgárok személyi adatainak és lakcímének nyilvántartásáról nem kötelezi az országot elhagyókat szándékuk bejelentésére, így a rendelkezésre álló önkéntes bejelentések egyedszáma statisztikai elemzésre sajnos nem alkalmas. A kiküldetésben lévők, a külföldön továbbtanulók vagy az ott illegálisan munkát vállalók esetében szintén hiányoznak a pontos statisztikai adatok. A különböző egyéb adatbázisok összehasonlításával már pontosabb képet kaphatunk az általános emigrációs folyamatokról. Egyik ilyen megoldás lehet az Eurostat adatbázisának statisztikáiból a külföldön élő magyarok, vagyis az egyes EU-tagállamokban bevándorlóként nyilvántartott magyarok számának összesítése. További lehetőségként kínálkozik az egészségbiztosítási rendszerben nyilvántartottak számának ellenőrzése. A magyar visszatérőkről sajnálatos módon még kevesebb adat áll rendelkezésre, így csupán részleges adatforrásokra hagyatkozhatunk. Ilyeneknek számítanak a nyilvántartott munkanélküliekkel (például az Európai Munkaerő Felmérés), a visszatérésüket bejelentőkkel

vagy az egészségbiztosítási rendszerbe regisztrált külföldről hazatérőkkel kapcsolatos statisztikai adatok.

A migrációs kutatásoknál fontos vizsgálati kategória a külföldön eltöltött idő. Több kutatásban kísérelték meg vizsgálni a kivándorlás hosszával kapcsolatos előzetes terveket. Utóbbiak további csoportosításra adnak lehetőséget, mivel ezek alapján rövid távú – néhány hét vagy hónap, illetve hosszú távú – néhány év – külföldi munkavállalást, illetve kivándorlást különíthetünk el (Hárs et al. 2004).

Mivel a migrációs folyamat több szakaszból áll, és a kivándorlás nem feltétlenül jelenti a migrációs szakasz végét, általánosságban az emigráltak több mint fele visszatelepül anyaországába (Co et al. 2000). A népességvándorlás sújtotta régiók törekszenek a számukra előnytelen „agyelszívást” meggátoló intézkedéseket megvalósítani. A fogadó országok szempontjából a kelet-közép-európai migránsoknak viszont fontos szerepük van a helyi munkaerőpiacon. Utóbbiak tömeges, egyszerre történő hazatérése egyes kutatások alapján negatívan is érintené az adott ország gazdaságát (Blanchflower et al. 2007, Awad 2009).

A re-migránsok egyedi jellemvonásait a helyben maradottakhoz viszonyítva tudjuk vizsgálni. Smoliner szerint a re-migráns szempontjából a szülőföld munkaerőpiacán a nyugat-európai munkatapasztalat az anyagi megtérülés, a megszerzett új képességek és az elsajátított technológiai tudás miatt egyértelműen pozitívan értékelhető (Smoliner et al. 2012). Arról, hogy a hazatérés a re-migránsok számára pénzügyileg mennyire jövedelmező, eltérőek a vélemények, azonban átlagosan 10-30%-ban magasabb a jövedelmük, mint a külföldi munkatapasztalattal nem rendelkezőké (Iara 2008, Martin – Radu 2011). A kelet-közép-európai országokba visszatérők az otthon maradottaknál fiatalosabb korszerezettel rendelkeznek, és magasabb az iskolázottságuk. A posztszocialista államokba visszatérők közös tulajdonságai meghatározását szintén nehezíti, hogy az adatok országspecifikusak, és azok összehasonlítása nehéz vagy egyáltalán nem lehetséges (Smoliner et al. 2012). A visszatérők körében az otthon maradottakhoz viszonyítva rendszerint magasabb vállalkozói hajlam jellemző (Martin – Radu 2011). A magas adók ugyanakkor eltántoríthatják a visszatérőket az egyéni vállalkozás alapításától, hiszen például amíg az anyaországban kedvezőtlenül alakulnak az adózási feltételek, addig a re-migránsoktól nem várhatunk pozitív jövőképet és magas vállalkozói aktivitást.

A magyar re-migránsok jellemzőit vizsgálva megállapítható, hogy Magyarország a visszatérő magyar és más nemzetiségű nyugdíjasok körében kedvelt célország, mivel a fejlettebb országokhoz képest nagyobb a fogadó ország által folyósított nyugdíj vásárlóereje (Co et al. 2000). A jelenlegi migrációs szakaszban a magyar visszatérőket leginkább a szakirodalomban leírt „konzervatív re-migránsokak” (Cerase 1974) tekinthetjük, akik egy bizonyos cél – anyagi megtérülés vagy bizonyos időtartam – elérése után költöznek haza.

A re-migráció folyamatát jelentősen befolyásolta az elmúlt néhány év gazdasági válsága, amelynek hatására Kelet-Közép-Európában és Magyarországon szintén megnőtt a visszatérők aránya. Hárs szerint a magyar Munkaerő Felmérés adatai alapján a regisztrált munkanélküliek körében a visszatérők jelentős arányban fordulnak elő (Hárs 2010). Ezt támasztja alá például, hogy az említett felmérés 2010 második negyedéves adatai szerint a 48 870 magyar kivándorló mellett 10 694 fő a regisztrált munkanélküli visszatértek száma (Hárs, 2010). A gazdasági válság a bevándorlókat általában erőteljesebben érinti a fogadó ország többi lakójához képest (Boros 2010), és ehhez kapcsolódóan a visszatérők növekvő száma alapján a fogadó országokbeli személyes kudarcuk – „bukott emigránsok” – feltételezhető. Kellő mennyiségű és minőségű statisztikai adat azonban erről az összefüggésről sem áll rendelkezésre, így a válság idején hazatért magyarokat egyértelműen nem sorolhatjuk e kategóriába. Közöttük lehetnek ugyanis cirkuláris migránsok vagy az említetteken kívüli, egyéb személyes ok miatt hazatérők is.

A jelenlegi hazai és más kelet-közép-európai adatszolgáltatásból tehát nehéz az emigrációval és re-migrációval kapcsolatos kielégítő tudományos válaszok megfogalmazása. A különböző intézmények által gyűjtött adatok egymással alig, vagy nem összevethetők. Az adatbázisok sem a területi léptéket, sem a vizsgált időszakot tekintve többnyire nem fedik le egymást, és az elemzés sok esetben a kis esetszám miatt sem lehetséges. A probléma orvoslására már történtek ugyan kezdeményezések – például a KSH Népeségtudományi Kutatóintézet „A migrációs statisztika fejlesztésének lehetőségei” című projektje –, azonban a statisztikai adatok összehangolásának biztosítása céljából a törvényi háttérrel lenne érdemes először megteremteni.

A jelenlegi nemzetközi gazdasági folyamatok felerősítik a térségből való elvándorlást, ami nemcsak a küldő, hanem a fogadó országokban is további hatásokat generálhat. Kelet-Közép-Európában a visszatérő migráció jellemzői sok mutatót tekintve országonként jelentősen különböznek. A magyar re-migránsok nem minden esetben térnek vissza számukra kedvező képességekkel a hazai munkaerőpiacra. Közöttük arányaiban magasabb a munkanélküliségi ráta, viszont a re-migránsok magasabban képzettek, és vállalkozói készségük is nagyobb az itthon maradókhoz képest. A gazdasági válság hatásaként növekszik ugyan a végleg külföldre költöző magyarok aránya, azonban többségük a pénzügyi célok elérése után változatlanul visszatér szülőföldjére.

A VISSZAVÁNDORLÁST SEGÍTŐ KELET-KÖZÉP-EURÓPAI KEZDEMÉNYEZÉSEK

Több, a visszavándorlást elősegítő kezdeményezés született Kelet-Közép-Európában ezidáig, amelyek megkésettnek és egyelőre viszonylag új jellegűnek számítanak. E kezdeményezések változatos célkitűzésűek és célcsoportúak, így például a kutatók visszacsábítására irányulnak. Mivel csak az elmúlt években kezdték megvalósítani ezeket a programokat, melyek közül sok jelenleg is tart, ezért egyelőre nehéz mérni hatásait.

A kezdeményezések körében a területi lépték alapján az úgynevezett nemzeti politikákat és a többnyire kisebb területi hatókörű „jó gyakorlatokat” (best practice) különböztetjük meg (Kovács et al. 2012). A következőkben a nemzeti politikákat – más néven nemzeti kezdeményezéseket – mutatjuk be, mivel ezek átfogó módon befolyásolják a régió tagállamainak visszavándorlással kapcsolatos tevékenységét.

Szakirodalmi elemzésünk és dokumentumelemzésünk eredményeként megállapítható, hogy az ENSZ Fejlesztési Programja keretében speciális, a visszavándorlás és a kapcsolódó pozitív hatások kihasználását ösztönző re-migrációs stratégiát dolgozott ki (Case Evidence... 2007). A Föld több, Európán kívüli országában – például Kínában, Indiában vagy Tajvanon – számos sikeres, nemzeti vagy kisebb léptékű, komplex re-migrációs kezdeményezést valósítottak meg (Case Evidence... 2007, Mészáros 2010). Bár Európát is jelentősen érinti az interkontinentális – valamint az egyes államai közötti – „agyelszívás”, az említettekhez hasonló nemzeti politikák ritkák. Ezek viszont az ENSZ Fejlesztési Programja említett stratégiájának csak alig tesznek eleget, ami főleg a transznacionális együttműködés és a jelentősebb európai uniós források hiányával magyarázható (Kovács et al. 2012).

A tizenhárom általunk azonosított, nemzeti vagy transznacionális európai kezdeményezésen belül nyolc teljesen vagy részben kelet-közép-európai létezik, ami önmagában kedvezőnek számít. A csupán egy adott államra vonatkozó európai kezdeményezésekből kilencet regisztráltunk, amelyből hat található a régióban. Ezek az arányok arra utalnak, hogy a munkaerő-elvándorlásban való nagyobb érintettségük miatt e programok az abszolút számukat tekintve Kelet-Közép-Európában jelentősebbek. A probléma nagyságához képest azonban még mindig kevésnek ítéljük régióinkban a nemzeti szintű politikák számát. Kelet-Közép-Európában hiányoznak az átfogó, jelentősebb finanszírozású és több nemzeti szakpolitikát felölelő kezdeményezések.

A régióbeli nemzeti politikák főbb paramétereik alapján – a többi európaihoz hasonlóan – igen változatosnak tekinthetők (2. táblázat). Területi illetékességük alapján a legtöbb régióbeli kezdeményezés egy országra terjed csak ki, viszonylag kevés a két vagy több államot érintő projekt. Utóbbira jelentenek példát a kétoldalú – például „Opening Up Opportunities”, Csehország-Grúzia – vagy transznacionális – „Guidance and Counselling for Migrants and Returnees”, Szlovákia, Csehország – projektek. A kétoldalú kezdeményezések az érintett kelet-közép-európai fogadó országból a gazdaságilag fejletlenebb küldő államba való munkaerő-visszavándorlást mozdítják elő.

1. táblázat. A kelet-közép-európai re-migrációval kapcsolatos nemzeti politikák főbb jellemzői

Forrás: a szerzők saját gyűjtése

név	ország(ok)	fő típus(ok)	fő célkitűzések	időtartam	eredmények
„Guidance and Counselling for Migrants and Returnees”	transznacionális (6 EU-tagállam)	újráfoglalkoztatás, reintegráció	re-migránsoknak való tanácsadással kapcsolatos „know-how” és tapasztalatátadás	2009-2011	7 találkozó a partnerországokban, (re)migrációs „eszköztár”, online könyvtár létrehozása, kérdőíves felmérés
„HOMING PLUS” Program	Lengyelo.	hazacsábítás, újráfoglalkoztatás, reintegráció	fiatal lengyel kutatók hazatérésének támogatása, fiatal lengyel PhD-sek is pályázhatnak	2010-	max. 80 000 lengyel zloty (544 e Ft) kutatói ösztöndíj / év, 5 000 lengyel zloty (kb. 340 e Ft) kutatói illetmény / hó
Lendület Program	Magyaro.	hazacsábítás, újráfoglalkoztatás, helybentartás	tehetséges fiatal külföldi kutatók támogatása és a magyar kutatók emigrációjának megállítása	2009 –2017	számos tehetséges kutató és Lendület kutatócsoport finanszírozása 2009 óta
Markusovszky Ösztöndíj	Magyaro.	helybentartás	az egészségügyet sújtó „agyelszívás” megállítása	2011-	2011-ben 524 sikeres szakorvosjelölt orvos pályázó
„Migrácia SK”	Szlovákia	hazacsábítás, helybentartás	az „agyelszívást” csökkentő megoldások kidolgozása, a remigrációval kapcsolatos ügyekre való figyelemfelhívás	2009-	honlap, a „Külföldi Szlovákok Napjának” és konferenciájának megszervezése, kapcsolatépítés a külföldi szlovák szervezetekkel
„Opening Up Opportunities for Returned Georgian Migrants”	transznacionális (Cseho., Grúzia)	reintegráció, újráfoglalkoztatás	a re-migránsok hazatelepülésének elősegítése a szülőháza fejlesztése céljából	2003-	állás tanácsadó és -közvetítő központ létrehozása Tbiliszi-ben (243 ügyfél 2007-ig), segítségnyújtás 160 grúz re-migránsnak, tájékoztatási kampány Csehországban
„powroty.gov.pl” Program	Lengyelo.	reintegráció, újráfoglalkoztatás	a hazatérni szándékozó külföldön élő lengyelek tájékoztatása	2008-	honlap, a hazatérők általános reintegrációja és újráfoglalkoztatása
„Slovensko Calling”	Szlovákia	hazacsábítás, újráfoglalkoztatás, reintegráció	a külföldön élő szlovákok hazacsábítása és újbólfoglalkoztatásuk	2009 - (?)	állásközvetítő oldal (hazai vállalkozások bevonása), médiakampány, nyilvános viták, külföldi aktivitás, szlovákiai kalauz kiadása a re-migránsoknak, utóbbiak reintegrációja

A re-migrációs nemzeti kezdeményezések körében fontossági sorrendjük alapján a „hazacsábítás”, az „újráfoglalkoztatás” és a „reintegráció”, illetve megelőző, „passzív” lépésként a „helybentartás” típusait különítettük el. A típusok közül a „hazacsábítás” a leghangsúlyosabb, amelyet a „újráfoglalkoztatás” és a „reintegráció” követ, az elvándorlás megállítása viszont viszonylag ritkának számít.

A fő célkitűzéseket tekintve az egy országra vonatkozó kezdeményezések többsége a munkaerő visszavonzására összpontosít. Ezen belül gyakoriak a munkaerőpiac egy adott részterületére – például kutatók, egészségügyi dolgozók – koncentráló kezdeményezések.

A kutatók visszacsábítására a lengyelországi „Homing Plus” és a magyarországi Lendület program említhető meg. Speciális programnak tekinthető a magyarországi Markusovszky program, amely az egészségügyi dolgozók „helybentartására” törekszik. A transznacionális országokra kiterjedő kezdeményezések között a re-migránsoknak való tanácsadással kapcsolatos „know-how” és tapasztalatátadás („Guidance and Counselling...”) jelennek meg. A két ország közötti együttműködések pedig az érintett államok polgárainak re-migrációját hivatottak elősegíteni („Opening Up Opportunities...”). Egyes nemzeti programokban az anyaország re-migrációs lehetőségeiről – munkaerőpiac, szolgáltatások, jogszabályok – való internetes vagy telefonos tájékoztatási szolgáltatás kiemelt fontosságú („Slovensko Calling”, „powroty.gov.pl”, „Migrácia SK”).

A kezdeményezések időpontját és időtartamát illetően a kelet-közép-európai kezdeményezések a többi európaihoz képest viszonylag újak és kissé hosszabb idejűeknek tekinthetők, és a régióból 2004 után megindult tömeges elvándorlási hullámra adott szakpolitikai intézkedések csupán első, kísérleti fázisaként értékelhetők. Megkétszereznek minősül, hogy többségük legalább a csatlakozást követő 4-5 évvel született meg, holott a kedvezőtlen elvándorlási folyamatok már hamarabb jelentkeztek.

A meglévő régióbéli nemzeti politika zöme az elmúlt években született meg, és nagy részük még mindig megvalósítás alatt áll, így nehéz ezeket – az eltérő területi lépték miatti nehezebb összehasonlíthatóságnak köszönhetően is – kiértékelni. Hosszabb távú hatásukat szintén nem lehetséges egyelőre mérni, mivel például az eredménymutatók sem állnak még rendelkezésünkre. Néhány nemzeti kezdeményezés – így például a szlovákiai „Slovensko Calling” vagy a magyarországi Lendület program – azonban legalább felhívta a közvélemény és az érintettek figyelmét a re-migrációs nemzeti politikák létezésére, jelentőségére, az azokban rejlő lehetőségekre, és a re-migránsok hazatérésével kapcsolatos negatív előítéleteket is feltehetően árnyalta.

HAZAI KEZDEMÉNYEZÉSEK A MUNKAERŐ VISSZACSÁBÍTÁSÁRA ÉS MEGÍTÉLÉSÜK A RE-MIGRÁNSOK NÉZŐPONTJÁBÓL

Napjainkban az országhatárokon túli magyar munkaerő visszacsábítására kevés kezdeményezés létezik, és ezek száma alapján sem fedezték fel hazánkban eddig igazán a külföldre emigrált munkaerő hazacsábításának fontosságát. A hazai nemzeti kezdeményezések közül a legfontosabb az „úttörő” jellegű Lendület, illetve Markusovszky program, amelyek különböző célokkal, célcsoportokkal és eszközökkel ugyan, de hozzájárulnak az ország gazdasági és társadalmi helyzetének javításához. Az interjúzás eredményei alapján az érintettek szerint a programok ugyan nagy segítséget jelentenek a visszavándorlásban, azonban a célközönség közül csak egy szűk réteg számára biztosítanak megfelelő körülményeket.

Kutatásunk során három, re-migrációval kapcsolatos programot regisztráltunk, ezek közül a 2003 és 2005 között működött Project Retour Kht. névéhez fűződő kísérlete meg először a hazatérésben segíteni a külföldön dolgozó, jól képzett magyar fiatalokat. A nehézségek ellenére sikeresnek mondható civil kezdeményezés a támogatottság és a politikai érdeklődés hiánya miatt szűnt meg (www.hvg.hu 2005).

A munkaerő visszacsábításán kívül annak megtartása szintén komoly problémát jelent Magyarországon. Ez az egyik legismertebb ilyen hazai kezdeményezésre, a Lendület programra is igaz. A Magyar Tudományos Akadémia névéhez fűződő program népszerűségére és sikerére utal, hogy 2009-ben, 2011-ben és 2012-ben többszöri folytatásban is meghirdették. Az aktuális pályázati kiírás a 2012-2017 közötti időszakra szól, és 1,25 milliárd Ft-os támogatást jelent, amelyből huszonöt-harminc kutatócsoport finanszírozható (mta.hu 2011). Kezdetben főként a tehetséges fiatal kutatók hazacsábítására létrehozott kezdeményezés napjainkra inkább „helybentartási” funkciót lát el, és 2012-től

részben külföldi kutatók magyarországi tartózkodásának elősegítését célozza meg. 2009-ben a nyertes öt kutató közül négy, 2012-ben harminchét kutató közül nyolc tért vissza a programnak köszönhetően Magyarországra. A program keretében az akadémián és a felsőoktatási intézményekben dolgozó kutatókat és kutatócsoportokat egyaránt finanszíroznak (mta.hu 2012). A számokból és a célközönségből is kitűnik, hogy a program a külföldre emigráltaknak csak csekély részét tudja hazacsábítani, a kutatók közül azokat, akik munkássága meghaladja az adott tudományos szintet. Ennek ellenére az említetthez hasonló kezdeményezések nemcsak hazánkban, de külföldön is igen fontosak. Több tanulmány is felhívja a figyelmet a magasan képzett migránsokban rejlő fejlesztési lehetőségekre (Cassarino 2004, Klagge et al. 2007, Van Houte – Davis 2008, Martin – Radu 2011, Smoliner et al. 2012). Bár a gyakorlatban viszont kevés ilyen működő projektet valósítottak meg idáig, hatásuk azonban pozitívként értelmezhető (Smoliner et al. 2012).

A Lendület programmal egyezően a magasan képzett munkaerővel kapcsolatos, és annak „megtartására” irányuló kezdeményezés a Szakorvosjelöltek Markusovszky Lajos Ösztöndíja (röviden Markusovszky program), amely az egészségügyet sújtó „agyelszívást” hivatott megakadályozni. Ennek biztosítására ösztöndíjat kínál azoknak a szakvizsgájuk előtt álló orvosoknak, akik anyagi támogatás ellenében vállalják a pályázati feltételek között azt is, hogy továbbra is Magyarországon dolgoznak. E program célja tehát a „helybentartás” az anyagi körülmények javítása révén. A kezdeményezést a Lendületnél később, csak 2011-től valósították meg, ami a hazai egészségügy körülményeit tekintve kissé megkésettnek tekinthető. A pályázók említett fizetéskiegészítése szintén átmeneti megoldásnak tekinthető, mivel az érintetteknek a fejlettebb EU-tagállamokban dolgozó társaikénál még ezzel együtt is lényegesen kisebb a jövedelme. Ugyanakkor minden, az egészségügy terén elért, „agyelszívást” meggátló program a jelenlegi körülményeket tekintve az ország szempontjából már hatásosnak értékelhető, és figyelemre méltó, hogy 2011-ben 524-en pályáztak sikeresen a pályázatra (www.elitmed.hu 2011).

A munkaerő „visszatartására” irányuló sajátos intézkedésként értékelhetők a vonatkozó jogszabályok, melyek közül a közelmúltban elfogadott, illetve módosított, 2011. évi CCIV. törvény számít kutatásunk szempontjából a legjelentősebbnek. Az említett felsőoktatási törvény kimondja, hogy az állami (rész)ösztöndíjas képzésben diplomát szeretteknek a végzést követő húsz éves időtartamon belül a tanulmányi időnél kétszer hosszabb időszakig Magyarországon kell dolgozniuk. A jogszabály heves vitákat váltott ki a különböző szakmai, politikai körökben, és a közvélemény is megosztott a kérdésben.

A hazatelepedés motiválására és az elvándorlás csökkentésére tehát több magyarországi kezdeményezés is létezik. Kutatásunk eredményei alapján az interjúalanyaink véleménye, hogy ezek általában kevés számú emigránst vonzanak vissza. Nagyobb tömegeket feltehetően például a komplexebb programok, illetve az anyaország gyorsabb gazdasági fejlődése lennének képesek visszacsábítani: „A hierarchia sok szintjén kell megvalósítani visszacsábítási lehetőségeket. Ez az egyetemistákra, a PhD hallgatókra, a posztdoktorokra és a kutatókra egyaránt igaz. Épp ezért jó a Lendület Program.” (Cs., kutató).

Az interjúalanyok a hazatérést segítő programok közül csak a Lendület Programot ismerik. Az alapötletet, hogy hazacsábítsák a magyar kutatókat, jónak találják, a kezdeményezés eredményességében viszont eltérően ítélik meg. Bár néhányan csak „pénzkidobásnak” és az érintettek nagy számához viszonyítva csekély eredménynek tartják, többségük azonban egyetért a program fontosságával és céljaival: „Akkor működik igazán egészségesen egy ország, ha minél több ember van, aki pár évet külföldön eltöltött. Bármely szakterületen fontos az a tapasztalat, nyelvtudás, új képességek, amiket külföldön megszereztek. Arról nem is beszélve, hogy össze tudjuk hasonlítani hazánkat más ország kultúrájával vagy társadalmával. Azt tapasztalom, hogy mindenki józanabban jön haza, és kicsit messzebből figyeli az eseményeket.” (Cs., kutató). Egy másik kutató szintén a külföldi

tapasztalatszerzés fontosságát hangsúlyozza: „A külföldön megszerzett képességeket és tapasztalatokat minél szélesebb körben itthon is szükség lenne elterjeszteni.” (L., kutató).

Hiába léteznek azonban külön programok a „magyar kutatói elit” hazahívására, a visszatéréssel kapcsolatos döntés számukra sem teljesen egyértelmű. A re-migráns kutató interjúalanyok többsége esetében a szakmaiaknál jóval erősebbek voltak az egyéni vagy családi háttér szempontjai: „Szakmailag nem biztos, hogy megérte hazajönni, de nem szabad elfelejteni, hogy számos kötődés hazahúz Magyarországra. Sehol nem érezzük magunkat igazán otthon.” (E., kutató). Általában a szakirodalomban említett módon jellemző rájuk, hogy bizonyos mértékben megtervezik már kiutazás előtt a hazatérésüket (Cassarino, 2004): „A mi szakmánkban egy szakmai kényszer a külföldi tapasztalatszerzés, az előrejutásban szinte kötelezően elvárt” (L., kutató). A hazacsábításon túl azonban a visszaintegrálódás és a hosszú távra való beilleszkedés szintén nagyon fontos, hogy az ismételt elvándorlás ne következzen be: „Manapság nincs meg az országban a stabil, kiszámítható jövőkép alapja. A Lendület előnye, hogy benne volt a permanenssé válás lehetősége” (L., kutató). Hiszen ha a re-migránsok mégis bizonytalanul látnák magyarországi jövőjüket, akkor a korábbi, kedvezőbb külföldi tapasztalataiknak köszönhetően könnyen ismét kivándorolhatnak, és cirkuláris migránsok válhatnak így belőlük.

A programok elemzéséből és célközönségükből, valamint az interjúk elemzéséből kitűnik, hogy a programok a külföldre emigráltaknak csupán egy rendkívül csekély részét tudják hazacsábítani, a kutatók közül is csak azokat, akik munkássága meghaladja az adott tudományos szintet. Ennek ellenére e kezdeményezések nemcsak hazánkban, de külföldön is igen fontosak. A visszavándorlási motivációkat ugyancsak nagy mértékben befolyásolják az aktuális makrogazdasági körülmények és folyamatok. A bemutatott kezdeményezéseket vizsgálva kijelenthetjük, hogy a kelet-közép-európai térségben több, a visszatelepedésre ösztönző nemzeti kezdeményezésre lenne szükség.

ÖSSZEGZÉS ÉS JAVASLATOK

A korábban jelentősebb emigrációs folyamatok mellé világszerte a re-migráció, a népesség szülőhazájába való visszavándorlása is társul, ahogy a nemzetközi migrációs folyamatok a munkaerő-, tőke- és az információáramlás felgyorsulásának hatására egyre intenzívebbé válnak. Bár a visszavándorlás jelensége a 20. századtól kezdve egyre jelentősebbé vált, nemzetközi kutatása csak viszonylag később, lényegében az 1980-as évektől indult meg. Kutatásunkat indokolja, hogy Kelet-Közép-Európában, azon belül Magyarországon a 2004-es EU-csatlakozás óta lényegesen felgyorsult a munkaerő elvándorlása, amely súlyos társadalmi és gazdasági következményeket von maga után. Ennek ellenére a re-migráció kutatása megkésettnek számít régióinkban és Magyarországon, illetve a jelenség gyakorlati, területfejlesztési lehetőségei sincsenek még érdemben kihasználva.

A re-migrációt a szakirodalom sokféle módon definiálja, és számos, egymástól jelentősen különböző elmélet kísérli meg értelmezni. A visszavándorláson meghatározásunk szerint a 15 évesnél idősebb, nemzetközi migránsként szülőhazájukba visszatérőket értjük, amely interpretációnkban alapvetően pozitívnak tekintett, jelentős fejlesztési potenciállal rendelkező jelenség.

A statisztikai adatokból kiderül, hogy hazánk Európai Unió csatlakozását követően a fő migrációs célországokon – Németország és Ausztria – kívül új befogadó országgént Nagy-Britannia jelentősége nőtt meg, főként a fiatal, jól képzett, felkészültebb – egy vagy több nyelvvizsga megléte – korosztály körében. A fiatalokra jellemző az alacsonyabb képzettséget igénylő külföldi munkák elvállalása, így a visszatérést követően a külföldi munkatapasztalat nem feltétlenül jelent minden esetben előnyt a munkaerőpiacon való elhelyezkedésnél. Más kutatások viszont az itthon maradt népességhez viszonyítva a visszatérők nagyobb bevételeit hangsúlyozzák. A re-migránsok között – kezdetben –

magasabb a munkanélküliségi ráta, viszont vállalkozási hajlamuk a ki nem vándoroltakhoz képest magasabb.

A visszavándorlás jelenségét világszerte több, különböző léptékű anyaországbeli nemzeti kezdeményezés hivatott a társadalmi és gazdasági fejlődés szolgálatába állítani. Európában viszont más kontinensekhez képest kevesebb a kapcsolódó nemzeti politika. Kelet-Közép-Európában ezeket a 2004-től egyre jelentősebb váló munkaerő-elvándorláshoz képest csak késve dolgozták ki, amelyek ráadásul egyelőre nem tekinthetők átfogó, jelentősebb finanszírozású programoknak. A létező nemzeti politikák zöme a „hazacsábítás”, az „újrafoglalkoztatás” és a „reintegráció” típusba tartozik, bár a „helybentartás” típusa szintén egyre fontosabbá válik, például hazánkban. Célkitűzéseik alapján jelentőségi sorrendben a munkaerőpiac egy speciális szegmensére – kutatók, egészségügy – irányuló kezdeményezéseket, az anyaország re-migrációs lehetőségeiről való tájékoztatást, valamint re-migránsoknak való tanácsadással kapcsolatos „know-how” és tapasztalatátadást emeljük ki.

A létező régióbeli nemzeti politikák zöme az elmúlt években született meg, és nagy részük még mindig megvalósítás alatt áll. Emiatt kiértékelésük, azon belül eredményességük mérése egyelőre nehezen megvalósítható. Kutatásunk alapján ezek a programok ugyanakkor felhívták a közvélemény és az érintettek figyelmét a re-migrációs nemzeti politikák jelentőségére, az azokban rejlő lehetőségekre, és a re-migránsok hazatérésével kapcsolatos negatív előítéleteket valószínűleg árnyalták.

Magyarországon az utóbbi évtizedben egyre inkább jellemző az egyéni, főként anyagi ösztönzők kiváltotta emigráció és az előzetes tervek elérése után történő hazatelepedés („konzervatív re-migránsok”). Kutatásunk eredményei arra utalnak, hogy interjúalanyaink közül kevesen vettek részt visszavándorlást segítő kezdeményezésben, és nagy hátrányként érzékelték a nagyobb tömegeket érintő re-migrációs intézkedések hiányát. Az egyik legsikeresebb hazai kezdeményezésben, a Lendület programban részt vett interjúalanyaink is a szűk célcsoportot említették a program hátrányaként, és fontosnak tartják a megnövekedett emigráció során kivándoroltak mind hatékonyabb hazacsábítására tett próbálkozásokat. Kutató interjúalanyaink határozott céllal, karrierjük felépítése és a jobb előrehaladás érdekében vándoroltak külföldre. Ők a kint tartózkodásuk időtartama alatt megtartották az itthoni magánéleti és munkahelyi kapcsolati hálójukat, így a hazatelepedésüket követően könnyebben, rögtön munkába tudtak állni.

Kutatási eredményeink rámutatnak, hogy Kelet-Közép-Európában és azon belül hazánkban több átfogó, az érintett jelentősebb nemzeti szakpolitikákat – például oktatás, kutatás, egészségügy – komplex módon magukban foglaló nemzeti szintű kezdeményezésre lenne szükség. Az Európai Unió gazdasági, munkaerő-piaci és jogi keretén belül nem tekinthető reális elvárásnak, hogy a félperiférikus helyzetű kelet-közép-európai tagállamok a jövedelmeket, az életminőségét, a munkaerő-piaci lehetőséget tekintve ugrásszerűen felzárkózzanak. Emiatt átmeneti megoldásként jónak tartjuk a munkaerőpiac „agyelszívás” által leginkább érintett szegmenseire vonatkozó re-migrációs nemzeti politikákat, sőt, további hasonló jellegűeket is javasolunk (például informatikusok, mérnökök számára).

Magyarországon jelenleg még nehéz a hazatérést fontolgatóknak a visszatérés megtervezése során az anyaországgal kapcsolatos különböző információkhoz – például jogszabályok, munkaerő-piaci lehetőségek, közszolgáltatások – hozzájutniuk. Javasolnánk emiatt – például a szlovákiaihoz vagy a lengyelországihoz hasonlóan – egy átfogó, többnyelvű, országos tájékoztatási szolgálat – telefon, internet – létrehozását és folyamatos üzemeltetését. Szintén Magyarországgal kapcsolatos a felsőoktatási törvény említett módosítása, amely – az állami (rész)ösztöndíjas végzett diplomás szempontjából – aktív „helybentartási politikaként” értelmezhető. Bár önmagában érthetőnek tartjuk a felsőoktatási rendszert, illetve a magyar államot érő anyagi és szellemi veszteségekre vonatkozó prevenciók, illetve kompenzációs szándékot, a jelenleginél még differenciáltabb törvényi

szabályozást tartanánk szükségesnek. Ennek keretében a képzési költség, az érintett hallgatók teljesítménye vagy például a hátrányos helyzet alapján lehetne engedményeket tenni.

Összességében felvetődhet kérdés, hogy van-e értelme a re-migrációs politikák gyakorlati megvalósításának az emigráció küldő és fogadó országai közötti hatalmas életminőségbeli, gazdasági, társadalmi és egyéb különbségek miatt. Kutatásunk eredményeként e „tűzoltó jellegű” gyakorlati tevékenységet mindenképpen célszerűnek tartjuk. Az „agyelszívás” mértékének, a kapcsolódó egyéni és osztálytársadalmi következményeknek köszönhetően Kelet-Közép-Európában és Magyarországon már az emigrációs folyamat részleges megállítása és a visszavándorlás kismértékű elősegítése is jelentős eredményekhez vezethet.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- AWAD I. 2009. The global economic crisis and migrant workers: Impact and response. International Labour Office, Geneva.
- BLANCHFLOWER DG, SALEHEEN J, SHADFORTH C. 2007. The impact of the recent migration from Eastern Europe on the UK economy. Discussion paper 17. Monetary Policy Committee Unit, Bank of England.
- BOROS L. 2010. A globális gazdaság környezeti és társadalmi konfliktusai. In: MÉSZÁROS R. és munkaközössége: A globális gazdaság földrajzi dimenziói. Akadémiai Kiadó, Budapest. pp. 294–297.
- CASE EVIDENCE ON 'BRAIN GAIN' 2007. UNDP Capacity Development Action Briefs, 1. (<http://lencd.com/data/docs/228-AB-brain%20gain.pdf>, letöltés dátuma: 2012. jan. 20.)
- CASSARINO J-P. 2004. Theorising Return Migration: The Conceptual Approach to Return Migrants Revisited. International Journal on Multicultural Societies 6: 253–279.
- CERASE F P. 1974. Expectations and reality: a case study of return migration from the United States to Southern Italy”. International Migration Review 8: 245–262.
- CO CY, GANG IN, YUN MS. 2000. Returns to returning. Journal of Population Economics 13: 57-79.
- EGEDY T, KOVÁCS Z. 2011. Budapest as a destination of migration: the view of transnational creative workers. Hungarian Geographical Bulletin 60: 162-168.
- FERRI A, RAINERO S. (eds.) 2010. Survey of European Union and Return Migration Policies: the case of Romanian Migrants. Veneto Lavoro, Mestre (Venezia).
- GLASER WA, HABERS CG. 1974. The migration and return of professionals. International Migration Review 8: 227–244.
- GMELCH G. 1980. Return migration. American Review of Anthropology 9: 135-159.
- HÁRS Á. 2008. Csatlakozás és csalatkozás – a magyar munkaerőpiac és a migráció. In: KOLOSI T, TÓTH I. GY. (szerk.): Társadalmi riport 2008. TÁRKI, Budapest. pp. 108-130.
- HÁRS Á. 2010. Return migration. The case of Hungary. European Job Mobility Day, Brussels. (http://www.mobilitypartnership.eu/Documents/215h10_AHars_Return%20migration%20Hungary_2.ppt, letöltés dátuma: 2012. aug. 8.)
- HÁRS Á, SIMONOVITS B, SÍK E. 2004. Munkaerőpiac és migráció: fenyegetés vagy lehetőség? In: KOLOSI T, TÓTH I. GY, VUKOVICH GY. (szerk.): Társadalmi riport 2004. TÁRKI, Budapest. pp. 272-289.
- IARA A. 2008. Skill diffusion by temporary migration? Returns to Western European work experience in Central and East European countries. Wiiw Working Paper 46, Vienna.
- ILLÉS S. (szerk.) 2009. Magyarország vonzásában. KSH Népszégtudományi Kutatóintézet, Budapest.

- KLAGGE B, KLEIN-HITPAß K, FIHEL A, KINDLER M, MATEJKO E, OKÓLSKI M. 2007. High skilled return migration and knowledge-based economic development in regional perspective. Conceptual considerations and the example of Poland. CMR Working Papers 19/77., Warsaw.
- KOVÁCS É. M. 2011. A gazdasági válság hatása a migrációs trendekre Európában. *Pro Publico Bono* 1: 163-172.
- KOVÁCS Z, BOROS L, HEGEDŰS G, LADOS G. 2012. Returning people to the homeland. Tools and methods supporting remigrants in a European context. Re-Turn Baseline report (www.re-migrants.eu/d.php?id=364&dn=1, letöltés dátuma: 2012. aug. 8.)
- L. RÉDEI M. 2007. Mozgásban a világ. A nemzetközi migráció földrajza. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest.
- LEE E. 1966. A theory of migration. *Demography* 3: 47-57.
- LUKÁCS É. 2007. A magyar és az uniós munkaerőpiac összefüggései. A munkaerőmozgást érintő kérdések. In: FÓTI G, RÁCZ M. (szerk.): Háttér tanulmányok a magyar külstratégiához III. Az Európai Unió előtt álló kihívásokról és a magyar érdekekről. MTA Világgazdasági Kutatóintézet, Budapest. pp. 203-222.
- MARTIN R, RADU D. 2011. Return Migration: The Experience of Eastern Europe. *International Migration* (megjelenés alatt)
- MÉSZÁROS A. 2006. Az Unió nomádjai. Népszabadság, Budapest.
- MÉSZÁROS R. 2010. Az információ, az oktatás, a kutatás és a fejlesztés. In: MÉSZÁROS R. és munkaközössége: A globális gazdaság földrajzi dimenziói. Akadémiai Kiadó, Budapest. pp. 326–327.
- NAGY G. 2010. A világgazdaság és a globális munkaerőpiac. In: MÉSZÁROS R. és munkaközössége: A globális gazdaság földrajzi dimenziói. Akadémiai Kiadó, Budapest. pp. 242–244.
- SILLS SJ. 2008. Return Migration. In: SCHAEFER, RT. (ed.): *Encyclopedia of Race, Ethnicity, and Society*. Sage Publications, Inc., Los Angeles – London – New Delhi – Singapore. pp. 1158-1159.
- SMOLINER S, FÖRSCHNER M, HOCHGERNER J, NOVÁ J. 2012: Comparative Report on Re-Migration Trends in Central Europe. Re-Turn, Centre for Social Innovation, Vienna.
- SOPEMI 2008. International Migration Outlook. OECD. pp. 161-222. (<http://www.oecd.org/dataoecd/2/30/43999382.pdf>, letöltés dátuma: 2012. szept. 5.)
- THE ESPON 2013 PROGRAMME DEMIFER 2010. Demographic and migratory flows affecting European regions and cities. Atlas of maps for Final Report. Luxembourg. pp. 37-74.
- VAN HOUTE M, DAVIDS T. 2008: Development and Return Migration: from policy panacea to migrant perspective sustainability. *Third World Quarterly* 29: 1411–1429.
- www.hvg.hu 2005. Befejezte a hazatérőket patronáló Saphier Regina. (<http://hvg.hu/itthon/20050928saphier>, letöltés dátuma: 2011. szept. 5.)
- www.elitmed.hu 2011. Több pályázatot nem fogadnak már be. (http://www.elitmed.hu/ilam/placebo_kulonszam/tobb_palyazatot_nem_fogadnak_b_e_mar_8549/, letöltés dátuma: 2011. szept. 5.)
- mta.hu 2011. Pályázati felhívás. (<http://mta.hu/cikkek/palyazati-felhivas-129054>, letöltés dátuma: 2012. szept. 5.)
- mta.hu 2012. Lendület program. (<http://mta.hu/lendulet/lendulet-fiatal-kutato-i-program-129955> , letöltés dátuma: 2012. szept. 5.)